

WOJCIECH CZAJKOWSKI

Analiza warunków wstępnych nawiązania kontaktu

W psychologii społecznej ostatnich dwudziestu lat można zaobserwować tendencję do zajmowania się problematyką posiadającą realne znaczenie dla przeciętnego uczestnika życia określonej społeczności. Jest to tendencja wynikająca z jednej strony z pewnego rozczarowania skrajnie eksperymentalnym planem badań, wiążącym się także ze sposobem konceptualizacji problemów i prowadzących do nieistotnych wyników, z drugiej zaś strony jest ona uwarunkowana wpływem pokrewnych dyscyplin naukowych, takich jak: etnometodologia, socjologia fenomenologiczna i socjolingwistyka.

Istotą tego rodzaju problematyki jest kwestia dialogu pomiędzy ludźmi, w którym uczestnictwo jest dla jednostki źródłem większości doświadczeń zgromadzonych w ciągu życia. Dlatego też problematyka psychologicznych mechanizmów regulujących zachowanie jednostki w sytuacji rozmowy i związanych z nimi warunków aksjologicznych (stanowiących istotny element podmiotowych uwarunkowań komunikowania) uznawana jest przez wielu autorów za ważny fragment szeroko pojmowanej problematyki komunikowania (por. A.H.Maslow, 1967, T.M. Kando, 1977, J.Ruesch, 1972, A.Schefflen, 1975).

Znaczenia zawarte w pojęciu komunikowania posiadają dwójakie pochodzenie. Wynikają z rozlicznych doświadczeń jed-

nostki dotyczących sytuacji przekazywania i odbierania informacji (które to doświadczenia mogą wpływać na aktualnie zachodzący proces porozumiewania) oraz pochodzą z teoretycznych i modelowych analiz tworzących konstrukty pozwalające dokonywać opisu, wyjaśniania a niekiedy przewidywania przebiegu procesu komunikowania.

Wydaje się, iż potoczna, zdroworozsądkowa i osobista wiedza jednostki na temat komunikowania jest bardzo bogata w przeciwieństwie do wiedzy naukowej w tym zakresie (por. D. Dicks, 1974). Traktując to stwierdzenie jako istotny element doświadczenia jednostki wiążący się ze znaczeniem procesu komunikowania dla rozwoju i sprawnego funkcjonowania chciałbym wskazać na teoretyczne i pojęciowe źródło rozważań. Stanowi je kategoria dialogu stwarzająca poprzez znaczenia, jakie w sobie zawiera, określone tło dla prowadzonej analizy wymiany informacji pomiędzy dwoma osobami i analizy komunikowania się podmiotu z samym sobą a także wskazuje na filozoficzne uwikłanie zagadnienia komunikowania.

Odwołanie się do kategorii dialogu skłania do wyróżnienia dwu możliwych planów rozważań:

- 1) planu komunikowania zachodzącego w podmiocie,
- 2) planu komunikowania dwu partnerów.

Obydwie sfery rozważań różnią się pomiędzy sobą zasadniczo, chociaż w pewnym ujęciu wideć ich wspólny rdzeń. Otóż doniesienia praktyków, psychologów zorientowanych humanistycznie wskazują na występowanie zależności pomiędzy dwoma poziomami działania podmiotu: działaniem jednostkowym i działaniem społecznym. Zawężając problem, daje się stwierdzić wpływ komunikowania intrapersonalnego jednostki na przebieg procesu komunikowania interpersonalnego. Uważa się, iż sprawne, zintegrowane działanie jednostki w wymiarze intrapersonalnym warunkuje efektywność działania w wymiarze interpersonalnym (por. A.H. Maslow, 1967). Podobnie sądzą autorzy o orientacji fenomenologicznej twierdząc, że problem komunikowania przestaje być problemem wtedy, gdy jednostka

rozpozna strukturalne, czasowe i ontologiczne podobieństwo pomiędzy sobą i innymi (por. A.Schutz,1970). A jest to możliwe tylko wtedy, gdy jednostka będzie sprawnie funkcjonować na poziomie komunikowania wewnętrznego (intrapersonalnego). W takich warunkach możliwe jest sprawne i płynne poruszanie się dwu podmiotów w przestrzeni komunikowania w taki sposób, który wynika z rozpoznania wzajemnych punktów odniesienia czy płaszczyzn porównania (strukturalnej, czasowej i ontologicznej), nawet wtedy, gdy punkt widzenia partnera jest znacząco różny od przekonań podmiotu (por. L.Grzesiuk, 1978).

Powracając do pojęcia dialogu należałoby zapytać, czy jest możliwe wzajemne przekazywanie informacji w sposób nie prowadzący do destrukcji sytuacji komunikowania? Część odpowiedzi na to pytanie wskazałem wyżej sygnalizując poglądy A. Schutza. Ale wydaje się, iż są to jedynie warunki stanowiące punkt wyjścia do prowadzenia rozmowy, a nie środek gwarantujący sukces w komunikowaniu. Inaczej mówiąc, uzgodnienie znaczenia symboli i znaków, którymi posługują się partnerzy (rozumiane jako cel procesu komunikowania) jest realizowane na kilku poziomach równocześnie i na każdym z nich możliwość porozumienia jest uwarunkowana posiadaniem przez partnerów określonych sprawności. I tak można wskazać następujące rodzaje kompetencji podmiotu realizowane w procesie komunikowania:

- 1) kompetencja socjolingwistyczna,
- 2) kompetencja komunikatywna,
- 3) kompetencja interaktywna (por. A.Piotrowski,1980).

Sprawności składające się na poszczególne rodzaje kompetencji mogą być realizowane na poziomie ogólnym dotyczącym relacji podmiot - partner, na poziomie wykonania językowego i na poziomie zachowań towarzyszących wykonaniu językowemu, bądź też zachowań pozajęzykowych niosących znaczenie. Wydaje się jednak, że wskazane formy kompetencji nie zawierają w swoim zakresie znaczeniowym treści aksjologicznych świadomie

bądź nieświadomie wnoszonych do sytuacji komunikowania i posiadających istotny sens w tworzeniu kontaktu pomiędzy partnerami

Analiza prac przedstawicieli nurtów: egzystencjalno-fenomenologicznego i fenomenologicznego antropologii filozoficznej oraz nurtu psychologii humanistycznej prowadzi do wyróżnienia szeregu założeń związanych z charakterem kontaktu pomiędzy dwoma osobami. Przy czym założenia te odnoszą się nie tyle do warstwy opisowej kontaktu (szczególnie w nurcie egzystencjalno-fenomenologicznym), ale raczej do warstwy postulatyno-normatywnej. Formułuje się w nich określone wymagania w zakresie możliwości ukonstytuowania się osobowego kontaktu pomiędzy partnerami, czyniąc to w tle ogólnoludzkiego systemu wartości uniwersalnych, a także uwzględniając jego ontologiczne i epistemologiczne uwarunkowania. Wymagania te koncentrują się w obszarze relacji zachodzących pomiędzy "ja"- "ty", "ja"- "my", "ja"- "oni", "ja"- "to".

1. INTERPRETACJE EGZYSTENCJALNO-FENOMENOLOGICZNE

Zajmując się analizą tła określającego możliwość prowadzenia rozmowy przez ludzi chciałbym zwrócić uwagę na sformułowanie M. Bubera:

"...Jeżeli dwoje ludzi prowadzi ze sobą rozmowę, to wprowadzie do niej należy również to, co dzieje się w duszy jednego i drugiego partnera zarówno wówczas, gdy słucha, jak i wtedy, gdy zaczyna mówić. Jednakże stanowi to tylko skryty akompaniament samej rozmowy, naładowanego znaczeniem fonetycznego zdarzenia, którego sens nie znajduje się ani w żadnym z partnerów z osobna, ani w nich obydwu razem, ale jedynie w tym ich uosobionym współdziałaniu, w tym, co zachodzi między nimi." (M. Buber 1980, s.152).

Analiza Bubera ma charakter analizy filozoficznej, ale dla celów przyjętych w tym paragrafie wydaje się być przydatna, tym bardziej, że Buber zajmował się interpretacją relacji międzyludzkiej w terminach "ja"- "ty", "spotkanie" i "dialog" (por. Z. Uchnast, 1987, s.93). W cytowanym fragmen-

cie Buber wskazuje fenomen zachodzący pomiędzy dwoma osobami, nie wyczerpujący się w "fonetycznym zdarzeniu naładowanym znaczeniem". W przekonaniu Bubera "międzyludzkie" może ukonstytuować się w dialogu pomiędzy dwoma osobami przy spełnieniu kilku zasadniczych warunków:

- 1) spostrzegania siebie i partnera w perspektywie osobowej (nie-bycia obiektem);
- 2) uczestniczenia w rozmowie takim, jakim się jest (zapewnienie drugiemu człowiekowi najpełniejszego udziału w swoim byciu);
- 3) traktowania partnera jako tego, tego właśnie niepowtarzalnego człowieka.

Prawdziwą rozmowę umożliwia spełnienie warunku osobowego partnerstwa (1); warunku prawdy (2) rozumianego jako negacja pozoru, ale nie nieograniczona otwartość; warunku jedyności. Buber szczególnie mocno podkreśla negatywne i destrukcyjne dla dialogu znaczenie pozoru - przedstawiania siebie w niezgodzie ze swoim odczuciem, w celu uzyskania aprobaty lub gratyfikacji (co stanowi istotę społecznego działania człowieka w dramaturgicznej koncepcji zachowania E. Goffmana 1981, s.36, por. M. Ziślikowski 1981, s.126). Podobnie określa narzucanie partnerowi swojego punktu widzenia. Obydwa powyższe przykłady stanowią w istocie zaprzeczenie partnerstwa w wyniku uprzedmiotowienia rozmówcy oraz zaprzeczenie prawdziwości w wyniku operowania fałszem w przedstawianiu własnej osoby.

Prace Bubera w obszarze orientacji egzystencjalno-fenomenologicznej prowadzone są głównie w sferze dotyczącej relacji "ja-ty" i opierają się najczęściej na występującym ludzkim ukierunkowaniu: bycia-z-kimś-innym (por. Z. Uchnast 1987, s.93, W.G. Bennis et al. 1987, s.94-95) opisywanym także wielokrotnie przez klasyków psychoanalizy kulturowej. Pojęcie to dotyczy ontologicznego wymiaru relacji zachodzących pomiędzy osobami. Wymiar epistemologiczny, obejmujący sposoby i możliwości poznawczego dotarcia do drugiego czło-

wieka i wymiar aksjologiczny, obejmujący międzyosobowe, niepowtarzalne wydarzenie ugruntowane w uniwersaliach opisywane są przez autorów interpretujących filozofię spotkania (odwołujących się wprost do klasyków fenomenologii, takich jak: E. Husserl, E. Stein, M. Scheler).

Poznanie siebie i poznanie drugiego człowieka w perspektywie epistemologicznej stanowią dwie zdecydowanie różne sytuacje uwarunkowane odmiennością doświadczenia wewnętrznego i doświadczenia zewnętrznego. Jednakże pozostając przy zasadniczej odmienności tych dwu rodzajów doświadczeń skłaniamy się ku idealizmowi bądź solipsyzmowi. A. Węgrzecki (1982) traktuje drugiego człowieka jako "świat ty" będący czymś realnym dla podmiotu (co w pewnej mierze wynika z nawiązania przez niego do autorów nie uznających redukcji transcendentnej). W takim ujęciu rozumie się spotkanie dwojga ludzi jako "spotkanie naprzeciw siebie" zakładające wzajemność, szczerłość i aktywność jako cechy istotne spotkania. Widać tu wyraźnie zmianę kartezjańskiej perspektywy: poznający podmiot - poznawany przedmiot w kierunku ustanowienia równości podmiotów jako osób (por. A. Węgrzecki 1982, s.117-118, J. Bukowski 1984, s.1664). Jednakże pomimo ustanowienia takich optymalnych warunków zaistnienia dwu osób wobec siebie, Węgrzecki dopuszcza (obok spotkań syntonicznych) spotkania dysharmoniczne, badając w analizie takie składniki struktury spotkania, jak: zachowania werbalne, zachowania niewerbalne (spojrzenia, gesty), manifestowanie swego bytu w spotkaniu, hamowanie tej manifestacji, czyste zachowania konwencjonalne i zachowania związane z pozorowaniem.

Perspektywę epistemologiczną spotkania niektórzy autorzy uzupełniają jego aspektem aksjologicznym (uważając, że ma on zasadnicze znaczenie dla ukonstytuowania relacji "ja-ty"). Podobnie, jak wyżej, przełamując strukturę podmiot poznający - przedmiot poznawany i ustalając płaszczyznę równości kontaktu uzyskujemy możliwość przezwyciężenia barier emocjonal-

nych i poznawczych występujących w dialogu z drugim człowiekiem, uwzględniając jednak prawo partnera do posiadania sfery intymności (M. Schelera Intimsphäre; za J. Bukowski 1983, s.1435). Uczestniczenie w tak rozumianym spotkaniu - będącym w dużej mierze realizowaniem wartości osoby - tworzy wspólnotę i wtórnie niejako powoduje ujawnienie przez podmiot swoich możliwości wynikających z dążenia do wartości uniwersalnych. Kontynuując dalej takie rozumowanie, stwierdza się, iż to, na ile człowiek jest zaangażowany w świat wartości stanowi o jego osobowej dojrzałości, tak samo jak w przypadku nawiązywania naturalnego kontaktu z innymi ludźmi (por. J. Bukowski 1987, s.12) jest to w dużej mierze uwarunkowane odkrywaniem i konstytuowaniem sensów, co jest aktywnością przypisywaną osobie. Podmiot może odnosić sensy do samego bycia osobą, ale także do bycia w świecie innych osób. Dokonywanie wyboru spośród tych dwu planów: bycia osobą i bycia w świecie innych osób, owocującego spotkaniem jest dla podmiotu wydarzeniem. Wydarzenie to wynika z intensyfikacji doświadczenia drugiego człowieka przez podmiot, a także z ujrzenia w tej perspektywie doświadczania siebie (ibid., s.20-21).

Analogiczny sposób rozumowania prowadzony jest w teoretycznej warstwie interpretacji terapii skoncentrowanej na osobie. I tak na przykład M.S. Friedman chciałby rozumieć wiele właściwości osoby, jako wynikających z relacji zachodzących pomiędzy osobami (por. M.S. Friedman 1987, s.434). Analizy Friedmana dotyczą porównania poglądów C.R. Rogersa i M. Bubera w prezentowanych przez tych autorów podstawowych założeniach i hipotezach określających osobę. Oczywiście dyskusyjne jest, na ile paradygmat psychoterapii, szczególnie niedyrektywnej jest adekwatny do analizowania komunikowania w ogóle, ale sądzę, iż założenia sformułowane przez obydwu autorów, posiadając walor ogólności mogą być tutaj użyteczne (por. A. Schefflen 1975, s.72).

Zasadnicza zbieżność poglądów C.R. Rogersa i M. Bubera dotyczy podobnego rozumienia relacji "ja-ty". Rogers pisząc

o bezwarunkowej akceptacji ma na myśli opisywaną przez Bube-
ra relację "ja-ty", a nie relację "ja-to". Podstawowym warun-
kiem realizacji kontaktu pomiędzy partnerami jest wzajemne
traktowanie się w sposób osobowy, nieuprzedmiotawiający.
Spełnienie takiego warunku może stanowić powód, dla którego
spotkanie zawiera w sobie sens "lecniczy", rozwijający w
tych przypadkach, gdy dochodzi do dostrzeżenia głębokiej
realności osobowej (por. M.S. Friedman 1987, s.415). W ana-
lizie prac obydwu autorów istotne jest także zwrócenie uwagi
na sprecyzowanie kwestii wzajemności, posiadającej pewne nor-
matywne ograniczenia. Friedman dopuszcza wzajemność kontaktu,
zaufania, sensu, ale nie wyobraża sobie wzajemności w przy-
padku poznawania sposobu doświadczania kontaktu przez pod-
miot. Sądzi on, iż partner nie jest w stanie doświadczyć
sposobu odczuwania sytuacji dialogu przez podmiot, odczuwa-
nie to zwykle zawiera się w obszarze intymności podmiotu nie
ujawnianym nawet w sytuacji spotkania. Wskazana wyżej wza-
jemność dotycząca kontaktu, zaufania i sensu wynika z faktu,
iż dialog pomiędzy dwoma osobami jest procesem dynamicznym,
formującym obydwie strony relacji mającej cechy izomorfizmu
(por. A.H. Maslow 1967, s.205); mówiąc paradoksalnie - chcąc
usprawnić porozumienie z osobą X należy stać się osobą X.

2. INTERPRETACJE FENOMENOLOGICZNE

Kwestię stopnia istności i adekwatności poznawania part-
nera należy odnieść do badań fenomenologicznych podejmowa-
nych przez A. Schutza i jego kontynuatorów. W tym nurcie ana-
lizy zachowania podmiotu i jego ustosunkowań wobec innych,
najważniejszym sposobem doświadczania innych jest kontakt
osobisty twarzą w twarz. W takim kontakcie druga osoba jest
do pewnego stopnia bardziej rzeczywista niż podmiot. "Do-
stępność" partnera dla podmiotu ma charakter bezrefleksyjny,

natomiast poznanie przezeń pewnego aspektu podmiotu wymaga aktu refleksji. Bezpośredniość poznania innego ma swoje ograniczenia, na przykład w tak zwanej typizacji, sprowadzającej się do przyporządkowywania osób, zdarzeń, właściwości do określonych schematów klasyfikacyjnych (por. A. Schutz 1984, s.144). W odniesieniu do zachowań partnera, kategoriami pozwalającymi porządkować jego zachowanie w odbiorze podmiotu jest według A.V. Cicourela (1984, s.304-305) pojęcie roli i statusu (M. Ziśkowski interpretuje taki pogląd jako nawiązanie do twierdzeń symbolicznego interakcjonizmu; 1981, s.178; por. J.H. Turner 1985, s.445). Znaczenia tych pojęć funkcjonują w potocznym doświadczeniu jednostki i w potocznym rozumieniu ludzkiego zachowania, stanowiąc środki do klasyfikacji siebie i innych. Szczegółowe zagadnienia składające się na kwestię kontaktu podmiotu z drugim człowiekiem prowadzą do zasadniczej, dla mnie, pracy A. Schutza podjętej w celu przezwyciężenia skandalu w filozofii, jakim jest, dla niego, brak wyjaśnienia sposobu, w jaki rozumiemy innych (por. M. Ziśkowski 1981, s.181). A. Schutz, podobnie jak M. Natanson i H. Spiegelberg, badał podstawową naturę komunikowania, w szczególności zaś istotę i strukturę interpersonalnego rozumienia. Wychodząc z krytycznej analizy koncepcji E. Husserla, Schutz stwierdza, iż sens konstytuowany przez podmiot może być dostępny drugiemu człowiekowi (badania Husserla dotyczyły możliwości nadania istnieniu drugiego człowieka tego samego sensu epistemologicznego, jaki posiada absolutne istnienie podmiotowej, czystej świadomości). Jednakże nie odbywa się to ani tak, jak sądził M. Scheler uważając, że przeżycia innego człowieka są nam dane tak bezpośrednio jak nasze własne (pogląd taki był związany z nieuznawaniem przez M. Schelera redukcji transcendentальной), ani też tak, jak uważał C. Carnap sądząc, że przeżycia drugiego człowieka w ogóle nie mogą być nam dane (por. Z. Krasnodębski 1986, s.132-133). Przeżycia innego człowieka są dane podmiotowi w pewnym złożonym akcie intencjonalnym.

Problem intersubiektywności jest przez A. Schutza rozwiązywany poprzez odwołanie się do zasady przekładalności perspektyw, wynikającej ze struktury sensu danej w świecie kultury, w którym żyją partnerzy. Obiekty takie, jak: narzędzia, symbole, systemy językowe, dzieła sztuki, instytucje społeczne wskazują, zdaniem Schutza (1984, s.146), na działanie ludzkich podmiotów. Dlatego też uznając wskazane sensy, w potocznej działalności możemy wykorzystywać zasadę przekładalności perspektyw. Zasada ta składa się z dwu idealizacji:

idealizacji wymienialności punktów widzenia - jednostka zakłada, że gdyby zamieniła się z partnerem miejscami, to będzie w tej samej odległości od danych rzeczy i będzie je widzieć jako typifikowane w ten sam sposób (jako należące do określonej klasy przedmiotów) jak partner, ponadto znajdują się w zasięgu jednostki te same rzeczy, które są obecnie w zasięgu partnera;

idealizacji zgodności systemów istotności - partnerzy zakładają, że różnice perspektyw wynikające z ich niepowtarzalnych biograficznych sytuacji są nieistotne dla celów interakcji. Oba zakładają, że wybrali pewne obiekty i zinterpretowali je w sposób identyczny lub wystarczająco zgodny dla celów interakcji (por. A. Schutz, 1984, s.148).

Reguła przekładalności perspektyw jest wspierana przez szereg reguł posiadających znaczenie pomocnicze dla przezwyciężenia odmienności sensu dla jednostki, partnera i ewentualnego partnera interakcji oraz dla zrozumienia działania partnera (w stopniu wystarczającym dla celu realizowanego przez jednostkę). Przykładem zastosowania reguły przekładalności perspektyw może być sytuacja, w której obserwując ruchy ciała partnera, rekonstruujemy przeżycia, w jakich powstał ten akt działania dla tej osoby (por. Z. Krasnodębski 1986, s.130) "wiedząc" o tym, że inny człowiek jest moim "alter-ego", podobnym do mnie w swoich istotnościowych charakterystykach (por. T. Kando 1977, s.162).

3. INTERPRETACJE KLINICZNE

Przebieg procesu komunikowania będzie efektywny i płynny wtedy, gdy partnerzy są zdolni do zapewnienia koordynacji w zakresie: treści interakcji, stosunku ról, intymności, stosunków dominacji/uległości, rodzaju emocji, właściwej sekwencji działań, organizacji wypowiedzi w czasie (por. M. Argyle 1972, s.261). Wskazane wymiary interakcji zawierają strukturalne i funkcjonalne charakterystyki dialogu i opierają się na modelu kompetencji społecznej sformułowanym przez M. Argyle'a i A. Kendona (1967; za M. Argyle, M. Cook 1976). D.A. Pendleton i A. Furnham (1980) opierając się na rozwiniętej przez siebie wersji tego modelu i badając proces komunikowania dochodzą do wniosku, iż trudności komunikacyjne dotyczą głównie podmiotowych uwarunkowań przekazu informacji oraz relacji zachodzącej pomiędzy podmiotem a otoczeniem (partnerem). W przypadku pierwszej grupy czynników trudności komunikowania interpersonalnego wiąże się niekiedy z występowaniem barier komunikacyjnych wewnątrz jednostki. Bariery w komunikowaniu interpersonalnym wynikają z określonych strukturalnych właściwości "ja" podmiotu, szczególnie takich, które nie są dobrze upostaciowane, bądź też ich ekspresja jest otamowana (por. A.H. Maslow 1967, F. Aboud 1979). Występowanie utrudnień w komunikowaniu wewnętrznym uwarunkowane wskazanymi czynnikami, związanymi z działaniem mechanizmów obronnych osobowości, ma bezpośrednie konsekwencje w efektach i przebiegu komunikowania interpersonalnego.

Zachowania mające na celu obronę "ja" (zachowania obronne) pojawiają się wtedy, gdy podmiot spostrzega zagrożenie, bądź je antycypuje. W sytuacji komunikowania jednostka zachowująca się obronnie zwraca uwagę na zadanie diady bądź grupy, ale znacznie więcej uwagi i energii poświęca obronie. I tak na przykład zamiast mówić o przedmiocie, myśli o tym, jak jest odbierana i jak mogłaby "wygrać", dominować, uniknąć kary, uniknąć ataku (por. J.R. Gibb 1974, s.332). Prze-

jawianie takich zachowań przez uczestnika dialogu powoduje u partnera powstanie podobnej obronnej postawy i w oparciu o działanie mechanizmu sprzężenia zwrotnego wzmacnia obronne nastawienie podmiotu.

Prace prowadzone przez J.R. Gibba, oparte na analizie nagrań filmowych dyskusji interpersonalnych, doprowadziły go do wyróżnienia sześciu zachowań komunikacyjnych, powodujących wzrost obronności partnera oraz sześciu, prowadzących do zachowań partnera wyrażających zaufanie. Przedstawiam te zachowania w postaci par przeciwstawnych właściwości komunikowania: ocenianie-opis; kontrolowanie-orientacja na problem; stosowanie strategii w działaniu-spontaniczność; traktowanie partnera w sposób przedmiotowy-empatia; przyjmowanie postawy wyższości-kontakt w oparciu o zasadę równości; dogmatyzm-otwartość na informacje (por. J.R. Gibb 1974, s.333, L.Heun. R. Heun 1975, s.81).

Stwierdzone przez J.R. Gibba zachowania komunikacyjne w dużej mierze dotyczą nie tyle przekazu treści, lecz ukazują charakter relacji zachodzących pomiędzy partnerami i uczucia, które dominują w kontakcie. Dlatego też ich powiązanie z zachowaniami niewerbalnymi jest widoczne. Pewne zespoły zachowań niewerbalnych traktować można jako wskaźniki zachowań komunikacyjnych prowadzących do wystąpienia postawy obronnej u partnera. Podobnie inny zespół zachowań niewerbalnych wskazuje na zachowania komunikacyjne ułatwiające zaufanie ze strony partnera. Wzrost obronności w zachowaniu partnera powodują następujące zachowania niewerbalne nadawcy: skrzyżowanie ramion, długi kontakt wzrokowy, uniesienie ramion, potrząsanie głową, potrząsanie palcem wskazującym, odchylenie ciała do tyłu. W odpowiedzi na takie zachowania odbiorca najczęściej reaguje poprzez następujące zachowania: brak kontaktu wzrokowego, napięcie mięśni, drżenie dłoni, zwieszenie głowy, zwiększenie dystansu przestrzennego wobec partnera, odchylenie ciała do tyłu, zwroty ciała na boki, gwałtowne ruchy (por. L. Heun, R. Heun 1975, s.82-83). Prze-

zwycięzenie powstającego w takich sytuacjach błędnego koła jest możliwe poprzez przejawianie zachowań nie związanych z oceną, dotyczących problemu, nie związanych z dogmatyzmem i zajmowaniem postawy wyższości. Przyjmowanie postawy obronnej w komunikowaniu uwarunkowane jest wyuczonym stylem reagowania wobec innych. Jeżeli matka często zwraca się do dziecka z zarzutami i obwinieniami, to możliwa jest następująca sekwencja wypowiedzi wskazana przez J.R. Gibba. Matka tuż po lekkim wstrząsie ziemi wyczuwalnym w domu woła:

1) "Synku, gdzie jesteś?"

i słyszy w odpowiedzi słowa syna:

2) "Mamusiu, ja tego nie zrobiłem" (por. J.R. Gibb 1974, s. 333).

Przykład ten pokazuje szerokość kontekstu, w którym zachodzi komunikowanie. Nie odnosi się ono tylko do aktualnej sytuacji: pytania matki, ale także do analogicznych sytuacji, gdy matka szukała syna po to, aby udowodnić mu złamanie jakiejś reguły. Widać tu także efekt treningu w zakresie reagowania na zarzuty i uprzedzania ataku przejawiającego się w reakcjach komunikacyjnych, odnoszących się tylko do poziomu relacji a nie treści. Zaburzenia w komunikowaniu mogą być związane z nieprawidłowością relacji zachodzących pomiędzy podmiotem a innymi osobami. Nieprawidłowości te w dużej mierze dotyczą sposobu pojmowania przez podmiot kontaktu z partnerem. Partnera można traktować jako równorzędnego uczestnika dialogu, jako drugi podmiot porozumiewający się z nami, albo też jako instrument do zaspokojenia własnych partykularnych interesów i potrzeb. Z takim rozróżnieniem wiąże się klasyfikacja stylów komunikacji interpersonalnej zaproponowana przez L. Grzesiuk (1979). Autorka wyróżnia dwa style komunikacji: partnerski i niepartnerski, stwierdzając na podstawie badań, iż realizowanie stylu niepartnerskiego jest powodem występowania zaburzeń komunikacji przynajmniej u jednego uczestnika rozmowy. Stwierdzenie to dotyczy obydwu postaci komunikacji niepartnerskiej: komunikacji skoncentrowanej na własnej osobie i komunikacji skoncentrowanej na osobie partnera.

Inni autorzy, jak na przykład R. Myllyniemi (1986), podstawową przyczynę zaburzeń komunikowania upatrują w organizowaniu rozmowy według zasad pewnych systemów interakcji (bez odwołania się do zasad zwykle sterujących konwersacją). R. Myllyniemi wyróżnia trzy systemy interakcji społecznej stwarzające zagrożenie wystąpienia zaburzeń komunikowania. Jest to: interakcja hierarchiczna, interakcja konformistyczna i zorganizowana kooperacja. W pierwszym przypadku rozmowa dwu osób o różnej pozycji społecznej może być łatwo regulowana przez zasady wynikające z hierarchii pozycji. Wypowiedzi partnerów uzyskują dodatkowe "hierarchiczne" znaczenia dołączane do znaczeń konwersacyjnych. Sytuacja taka zwykle prowadzi do podporządkowania jednego z partnerów i łamania zasad konwersacji. W przypadku konformistycznego zaburzenia rozmowy wypowiedzi partnerów są regulowane głównie poprzez zasady interakcji konformistycznej. Prowadzi to do znacznego ograniczenia perspektywy konwersacji (dotyczącego treści i środków przekazu), wynikającego na przykład z obopólnej akceptacji kulturowo przyjętych tabu. W konsekwencji taki system interakcji prowadzi do zaniku krytycznego rozwoju myśli. Zaburzenia rozmowy uwarunkowane przyczynami organizacyjnymi wynikają ze stosowania reguł stanowiących warunki kooperacji. Rozmówcy są zobowiązani do koncentrowania się na temacie, realizowania swych działań w określonym czasie, liczenia się z wagą głosu większości. Zaburzenia tego rodzaju często współwystępują z zaburzeniami wynikającymi z istnienia organizacyjnej hierarchii pozycji (por. R. Myllyniemi 1986, s.162-166).

Analiza warunków nawiązania kontaktu w komunikowaniu stanowi istotny wątek rozważań nad procesem porozumiewania między ludźmi. Przedstawione w opracowaniu interpretacje fenomenologiczne i fenomenologiczno-egzystencjalne pokazują znaczenie charakteru relacji zachodzących pomiędzy partnerami dla przebiegu interakcji i spotkania. Zachodzenie omówionych wcześniej relacji ma decydujące znaczenie dla ukonsty-

tuowania się ontologicznego, epistemologicznego i aksjologicznego wymiaru kontaktu pomiędzy uczestnikami dialogu. Pomimo jednak doświadczania przez podmioty uczestniczące w dialogu wagi wyróżnionych kwestii dla realizacji kontaktu, analizy zorientowane empirycznie i prowadzące do weryfikacji określonych hipotez są utrudnione w związku z nieostrością pojęć i związaną z tym trudnością operacjonalizacji. Można przypuszczać, że badania prowadzone na gruncie fenomenologicznie zorientowanej psychologii i innych nauk pokrewnych (jak na przykład etnometodologia i socjologia fenomenologiczna) przyczynią się do uściślenia omawianej problematyki.

LITERATURA

- Aboud F.E., Self: an identity, a concept, or a sense? w: Strickland L.H. (red.), Soviet and Western perspectives in social psychology, Pergamon Press Ltd., Oxford 1979.
- Argyle M., Non-verbal communication in human social interaction, w: Hinde R.A. (red.), Non-verbal communication, Cambridge University Press 1972, s.243-269.
- Argyle M., Cook M., Gaze and mutual gaze, Cambridge University Press 1976.
- Bennis W.G., Schein E.H., Steel F.I., Berlew D.E., Ekspresja emocjonalna w stosunkach interpersonalnych, Nowiny Psychologiczne 1987 nr 2, s.75-104.
- Bortnowska H., Carl Rogers: Psychologia a przyszłość świata, Znak 1968 nr 173-174, s.1512-1538.
- Buber M., Społeczne i międzyludzkie, w: Psychologia humanistyczna. Wybór tekstów, z.1, oprac. K. Starczewska, Warszawa 1980.
- Bukowski J., Wspólnota osób w świecie, Znak 1983 nr 346, s. 1434-1449.
- Bukowski J., Poznawanie przez spotkanie, recenzja książki A. Węgrzeckiego, O poznawaniu drugiego człowieka, Znak 1984 nr 360-361, s.1660-1669.

- Bukowski J., Zarys filozofii spotkania, Społeczny Instytut Wydawniczy "Znak", Kraków 1987.
- Cicourel A.V., Etnometodologia, w: Kryzys i schizma. Anty-scjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej (red.), Mokrzycki E., PIW, Warszawa 1984, t.2, s.221-303.
- Friedman M.S., Carl Rogers and Martin Buber: selfactualization and dialogue, Person-Centered Review 1987 nr 4, s. 409-435.
- Gibb J.R., Defensive communication, w: Civikly J.M. (red.), Messages: a reader in human communication, Random House, New York 1974, s.332-338.
- Goffman E., Człowiek w teatrze życia codziennego, PIW, Warszawa 1981.
- Heun L., Heun R., Developing skills for human interaction, A Bell and Howell Co., Columbus Ohio 1975.
- Kando T.M., Social interaction, The C.V. Mosby Company, Saint Louis 1977.
- Krasnodębski Z., Rozumienie ludzkiego zachowania, PIW, Warszawa 1986.
- Maslow A.H., Isomorphic interrelationships between knower and known, w: Matson F.W., Montagu A., The human dialogue, The Free Press, NY 1967, s.195-206.
- Myllyniemi R., Conversation as a system of social interaction, Language and Communication 1986 nr 3, s.147-169.
- Pendleton D.A., Furnham A., Skills: a paradigm for applied social psychological research, w: Singleton W.T., Spurgeon P., Stammers R.B. (red.), The analysis of social skills, Plenum Press, NY 1980, s.241-253.
- Piotrowski A., O pojęciu kompetencji komunikatywnej, w: Schaff A. (red.), Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki, Ossolineum, Wrocław 1980, s.91-111.
- Ruesch J., Semiotic approaches to human relations, Mouton, The Hague, Paris 1972.
- Schefflen A., Models and epistemologies in the study of interaction, w: Kendon A., Harris R.M., Key M.R., Organisa-

- tion of behaviour in face-to-face interaction, Mouton, The Hague, Paris 1975, s.63-91.
- Schutz A., On phenomenology and social relations, H.R. Wagner (red.), Chicago University Press, Chicago 1970.
- Schutz A., Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania, w: Kryzys i schizma. Antyścjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej, Mokrzycki E. (red.), PIW, Warszawa 1984, t.1, s.137-193.
- Turner J.H., Struktura teorii socjologicznej, PWN, Warszawa 1985.
- Uchnast Z., Koncepcja człowieka jako osoby w psychologii humanistyczno-egzystencjalnej, w: Człowiek - pytanie otwarte, Popielski K. (red.), Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1987, s.77-101.
- Węgrzecki A., O poznawaniu drugiego człowieka, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Monografia nr 51, Kraków 1982.
- Ziółkowski M., Znaczenie, interakcja, rozumienie. Studium z symbolicznego interakcjonizmu i socjologii fenomenologicznej jako wersji socjologii humanistycznej, PWN, Warszawa 1981.

Wojciech Czajkowski

CONSTITUTING CONTACT CONDITIONS IN THE PROCESS
OF COMMUNICATION - PHILOSOPHICAL ANALYSIS

S u m m a r y

In the phenomenological trends of philosophical anthropology and in the humanistic psychology we can see a list of assumptions connected with the contact between two subjects problem. These assumptions are the normative ones and are related to potentiality personal contact constitution with strong connection with human system of universal values. These trends are based on ontological and epistemological per-

spective. Reffered assumptions deal with such relations as: "I"- "thou", "I"- "we", "I"- "they", "I"- "it".

I think that normative and descriptive characteristics of contact are relevant for conceptualise this problem in the area of empirical social psychology.

Войцех Чайковски

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ КОНТАКТОВ - ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Р е з ю м е

Анализ работ представителей экзистенциально-феноменологического и феноменологического направлений философской антропологии и направления гуманистической психологии приводит к выделению ряда предпосылок, связанных с характером контакта между двумя людьми. Причем эти предпосылки относятся не столько к описательному, сколько к постулативно-нормативному уровню контакта. В них формулируются определенные требования в области возможности установления личностного контакта между партнерами на фоне общечеловеческой ценностной системы, а также учитывая его антологические и эпистемологические условия. Эти требования концентрируются вокруг взаимоотношений между "я"- "ты", "я"- "мы", "я"- "они" и "я"- "это".

По мнению автора статьи, разработка как постулативно-нормативного, так и описательного уровня представленной проблемы может иметь существенное значение для концептуализации контакта в эмпирически ориентированной социальной психологии и может быть ценным в сопоставлении результатов этой концептуализации с изученным феноменологами переживанием контакта.